

El dret lingüístic en l'àmbit català

Linguistic rights in the Catalan-speaking area

Eva PONS PARERA
Universitat de Barcelona

RESUM

En aquest article s'examinen l'origen, l'evolució recent i les línies teoricometodològiques del dret lingüístic que s'ha desenvolupat en l'àmbit català. L'anàlisi inclou els factors impulsors i condicionants posteriors del tractament jurídic doctrinal de les qüestions lingüístiques, tot destacant els aspectes comuns i les especificitats presents en els distints territoris que conformen l'àmbit català. A continuació, es reflexiona sobre quines han estat les relacions del dret lingüístic amb altres disciplines lingüístiques. I, finalment, s'apunten els principals reptes futurs del dret lingüístic com a disciplina o sector de la investigació jurídica.

PARAULES CLAU: dret lingüístic, estatut jurídic de les llengües, normalització lingüística, metodologia jurídica.

ABSTRACT

This article examines the origin, recent evolution and theoretical- methodological aspects of linguistic laws that have been developed in relation to the Catalan language. The analysis includes factors that induced and subsequently shaped the legal-doctrinal treatment of linguistic affairs, highlighting the commonalities and specificities present in the various territories that make up the Catalan area. Subsequently, connections between legal studies and other linguistic disciplines are outlined. Finally, reference is made to the main future challenges faced by linguistic law as a discipline or field of legal research.

KEY WORDS: legal doctrine, legal status of languages, linguistic normalisation, juridical methodology.

1. LA HISTÒRIA RECENT DEL DRET LINGÜÍSTIC

En aquest volum es commemoren els trenta-cinc anys de la fundació, l'any 1974, de la Societat Catalana de Sociolingüística, celebració a la qual ens afegim entusiàsticament. El 2008 se celebrava un altre aniversari: el vint-i-cinquè de la creació de la *Revista de Llengua i Dret*. Gairebé deu anys de distància fan palès un desfasament entre la sociolingüística i el dret lingüístic, les dues grans disciplines que han

articulat la reflexió teòrica sobre la relació entre llengua i societat a casa nostra. En la present aportació analitzarem les raons explicatives d'aquesta manca de coincidència temporal, que s'han de cercar en les característiques del dret lingüístic, la seva autonomia disciplinària i l'evolució recent en el nostre entorn.

En efecte, com indicava recentment Milian (2009: 63), abans del període 1983-2008 manquen estudis de drets lingüístics a Catalunya i, per extensió, a la resta de territoris dins l'Estat espanyol. Això no implica que abans d'aquestes dates no hagués existit un debat politicodoctrinal sobre l'estatus de la llengua catalana, però aquest no es manifestava en estudis jurídics, sinó a través de manifestos i documents de tipus diversos.¹ Així, no serien pròpiament antecedents els treballs del I Congrés de la Llengua Catalana de 1906, atès que «hi predominen els tons romàntic, essencialista i idealista, típics de l'època» (Milian, 2009: 64). En canvi, sí que mereix aquesta consideració l'obra d'Antoni Rovira i Virgili, *Historia dels moviments nacionalistes* (1912-1914), per l'acurada descripció que s'hi fa de la legislació lingüística i dels conflictes que l'acompanyen en nombroses contrades europees. És a dir, a manca de dret propi, els precedents de la disciplina pauen en el comparatisme, estimulat per la creació recent de la Societat de Nacions i l'interès per la protecció de les minories.

La publicació per la *Revista Jurídica de Catalunya*, l'any 1973, de l'interessant estudi de Guy Heraud «Por un derecho lingüístico comparado» permet testar l'estat encara incipient, en l'àmbit europeu i mundial, d'aquest nou sector de la investigació jurídica. En una situació en què els estats que regulaven explícitament el fet lingüístic eren minoria, el dret lingüístic estava mal inventariat i la seva problemàtica encara pendent de traçar, l'autor advocava per una perspectiva comparatista, per tal de poder presentar els problemes i la diversitat de solucions existents (Heraud, 1973: 848-849).

Consegüentment, la promulgació de normes reguladores de l'estatus de les llengües és la condició bàsica afavoridora de l'aparició de treballs tecnicojurídics en matèria de llengua, tot i que no n'és condició suficient. Així, durant la II República de 1931, única etapa del constitucionalisme històric espanyol en la qual el plurilingüisme té reconeixement constitucional i estatutari —tot i que només a Catalunya, ja que la resta de territoris no assoliren llavors la necessària institucionalització—, l'absència d'aquest tipus d'estudis es pot explicar pel caràcter efímer i convuls del període. Malgrat això, les categories normatives establertes (i, en particular, les de *oficialitat*, *llengua pròpia* o *deure de coneixement*), varen tenir una influència cabdal sobre els constituents espanyols de 1978, que les utilitzaren sovint com a referent limitador enfront de les propostes d'un reconeixement més generós de les llengües distintes del castellà (Pons, 2010: 279).

El període de la transició democràtica espanyola, caracteritzat per l'efervescència de la societat civil i l'eclosió, amb diferent intensitat segons els territoris, de les reivindicacions d'autonomia i de reconeixement de la identitat pròpia, no fou tampoc un con-

1. Una exposició d'aquests antecedents, des de les cèlebres *Bases de Manresa* (1892) fins als projectes normatius i acords polítics de principis del segle XX i les disposicions dictades durant la II República, la podem trobar a Anna PLA (2005), «L'ordenació de la qüestió lingüística a Catalunya de 1982 a 1936», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 45 (juliol), p. 179-211.

text propici per a l'estudi teòric del dret lingüístic. Nogensmenys, des d'institucions socials —com, per exemple, el Col·legi d'Advocats de Barcelona o l'Obra Cultural Balear— es formularen propostes relatives al reconeixement jurídic del català. L'any 1979, l'Estatut d'autonomia de Catalunya marcarà la pauta d'uns textos estatutaris sintètics i poc concrets en la matèria lingüística. De manera que no és fins a l'aprovació per les comunitats autònomes de les distintes lleis lingüístiques autonòmiques (l'any 1983 a Catalunya i el País Valencià, i l'any 1986 a les Illes Balears) que es donarà l'impuls definitiu als estudis de dret lingüístic.

L'evolució jurídica i doctrinal en els territoris catalanòfons situats sota la jurisdicció d'altres estats respon, òbviament, a pautes distintes. En el cas d'Andorra, el retard i menor puixança dels estudis de dret lingüístic es vincula amb la tardança de la *constitucionalització* de l'ordenament andorrà (1991), com també amb el menor interès doctrinal d'una situació d'oficialitat única del català. A la Catalunya del Nord i l'Alguer, tot i la distància entre ambdós casos, el desenvolupament de la disciplina és condicionat per les dificultats històriques del català per assolir un estatus jurídic. A França, el debat sobre la possibilitat i abast d'un reconeixement de les *llengües regionals*, compatible amb els principis *republicans*, es perllonga des del darrer terç del segle xx fins avui (l'any 2008 la Constitució introduïa una menció a les llengües regionals com a part integrant del patrimoni de França). A Itàlia, on des de 1947 la Constitució reconeix els drets de les minories lingüístiques, cal esperar a l'any 1999 per al seu desplegament legislatiu (*Legge 482/1999, Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche*), i el cas del català se sol emmarcar en la reflexió jurídica més general sobre els drets de les minories lingüístiques.

2. L'EVOLUCIÓ DEL DRET LINGÜÍSTIC EN ELS TERRITORIS DE L'ÀMBIT CATALÀ

Tot i que no sembla fàcil resumir en poc espai les grans línies teoricometodològiques que han estat presents en els treballs de dret lingüístic en l'àmbit català, pel que fa als territoris integrats en l'Estat espanyol, una sèrie de factors faciliten aquesta tasca: en primer lloc, la comuna posada en pràctica a Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears de processos de normalització lingüística, si bé amb ritmes diferents (Vernet, 2005); segonament, les influències doctrinals recíproques —amb un relatiu paper capdavanter de Catalunya, on la normativa lingüística és més avançada (Solé i Durany, 2007)—, en un debat basat en unes premisses força unitàries, i, en tercer lloc, pel factor tendencialment homogeneïtzador de la interpretació dels manaments jurídicolingüístics constituït per la jurisprudència del Tribunal Constitucional.

Cronològicament,² els primers treballs doctrinals es varen dirigir a la construcció

2. Des d'una perspectiva material i quantitativa s'analitza la temàtica dels articles publicats en la secció de règim jurídic de la *Revista de Llengua i Dret* (números 1 al 50, 1983-2008), a Eva PONS, Jordi ARGELAGUET (2009), «Vint-i-cinc anys de la *Revista de Llengua i Dret*: una aproximació qualitativa i quantitativa als seus continguts», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 51 (juny), p. 285-303.

dogmàtica de les nocions bàsiques de *doble oficialitat* i de *llengua pròpia*, aquesta darrera especialment a Catalunya (vegeu els treballs de Puig Salellas, Milian, Vernet, Jou i Mirambell; a les Illes Balears, Colom i Segura, i al País Valencià, Alcaraz). El rol general assumit per la doctrina és aquí propositiu i alhora crític respecte de les primeres interpretacions de la *cooficialitat* per part del Tribunal Constitucional (el qual, durant la segona meitat dels anys vuitanta, es pronunciarà sobre les distintes lleis de normalització lingüística, exceptuant la llei valenciana).³ Alhora, el context influeix en el sentit d'aquestes primeres aportacions: a Catalunya, doctrinalment es forneixen les bases per al desplegament de la Llei de normalització lingüística de 1983 i la seva substitució posterior per la nova Llei de política lingüística de 1998; a les Illes Balears, la doctrina té un paper dinamitzador del procés de normalització lingüística, condicionat pel sostre competencial inicial limitador de la intervenció autonòmica en àmbits tan importants com l'ensenyament; al País Valencià, atès l'immobilisme institucional que segueix a l'aprovació de la Llei d'ús i ensenyament del valencià, els autors adopten un to prevalentment crític, en reclamar l'aplicació de la Llei i el dictat de desplegaments necessaris per fer efectiva l'oficialitat del valencià (Alcaraz, Isabel i Ochoa, 2005).

En segon terme, i amb la relativització necessària de tota seqüència temporal, durant els anys noranta del segle XX es produeix una certa eclosió d'estudis doctrinals que analitzen la regulació de la llengua en sectors determinats. En aquests treballs, més enllà del component descriptiu, la reflexió jurídica subjacent acostuma a referir-se a l'abast possible o, en termes negatius, als límits d'una regulació adreçada a salvaguardar el català —com a llengua en posició més feble que la llengua estatal— en l'àmbit de què es tracti. A mode de citació il·lustrativa, s'emmarquen aquí els *Estudis sobre la Llei de política lingüística*, publicats per l'Institut d'Estudis Autonòmics de Catalunya (1999); les contribucions relatives a l'ensenyament, en l'obra de Milian, *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació: Un estudi comparat: Itàlia, Bèlgica, Suïssa, el Canadà i Espanya* (1992), i en el volum col·lectiu *La lengua de enseñanza en la legislación de Cataluña* (1994), i les anàlisis relatives a les administracions (especialment de Vernet, Solé i Durany, Colom i Pla); els mitjans de comunicació (Alcaraz) i el sector socioeconòmic o privat (Milian). L'atenció al dret lingüístic comparat ha estat força constant, sobretot per la via de la invitació d'autors d'altres països,⁴ i també mitjançant la seva incorporació a la reflexió pròpia o la contribució a l'estudi i l'evolució jurídica de realitats foranes (per exemple, a través dels fòrums lingüístics organitzats pel Centre de Cooperació Iberoamericana a Catalunya o la Càtedra UNESCO de Llengües i Educació).

En tercer lloc, els anys noranta es caracteritzen també per la proliferació de nous instruments internacionals relatius a la protecció dels drets lingüístics, els drets de les

3. Les resolucions en matèria lingüística del Tribunal Constitucional i del Tribunal Suprem són objecte d'un seguiment ininterromput des de 1983 per Milian, Vernet, Pons i Pou, en diferents períodes, dins la secció de jurisprudència de la *Revista de Llengua i Dret*.

4. Vegeu-ne, com a mostra, les dades proporcionades per l'estudi citat en la nota 2.

minories i la diversitat lingüística. Des de Catalunya, en una conferència internacional amb la participació, entre d'altres, del Centre Internacional Escarré per a les Minories Ètniques i les Nacions, s'aprova l'any 1998 la Declaració Universal dels Drets Lingüístics, document programàtic d'interès per a la definició dels drets de les comunitats i els grups lingüístics, amb un escàs recorregut posterior en les instàncies internacionals. La iniciativa contrasta amb un cert retard i escassetat d'estudis relatius a l'ordenament lingüístic internacional (Milian, Corretja, Pons), a diferència de l'atenció més antiga i constant que ha rebut l'absència d'un reconeixement oficial del català per les comunitats europees (i la posterior Unió Europea) i els efectes negatius que en deriven. Pel que fa al Consell d'Europa, a partir dels estudis introductoris sobre la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries (vegeu Puig, responsable principal de la petja catalana en aquest instrument), s'observa l'aparició d'enfocaments més pragmàtics, especialment en el marc de l'Observatori de la Llengua Catalana, que exploren les esclatxes en la protecció jurídica del català arran de la ratificació d'aquest tractat internacional pel Regne d'Espanya l'any 2001.

L'acumulació de coneixement, fruit del treball esmentat, permetrà l'aparició d'obres generals: a banda d'una primera sistematització de l'ordenament lingüístic vigent al País Valencià, sense excessives pretensions dogmàtiques (Alcaraz, 1999), l'obra *Dret lingüístic* (Vernet *et al.*, 2003) contribuirà en major mesura a l'estructuració i la consolidació de la disciplina, dins i fora dels territoris catalanòfons, i, una mica més tard, el llibre *Estudios sobre el estatuto de las lenguas en España* (Pérez (coord.), 2006), permetrà agrupar estudiosos de les diferents zones de l'Estat per dur a terme una posada al dia dels conceptes generals i de l'ordenament lingüístic propi de cada territori. La darrera citació palesa una absència: la d'una obra jurídica conjunta feta des de i sobre els Països Catalans, mancança només atenuada pel tractament conjunt en els informes sobre la situació de la llengua catalana, publicats per l'Observatori de la Llengua Catalana per als anys 2003-2004 i 2005-2007, el darrer junt amb la Xarxa CRUSCAT de l'Institut d'Estudis Catalans.

Com s'ha vist, la solidesa i la unitat de la doctrina juridicolingüística emanada dels territoris de parla catalana són notables, i en el seu conjunt supera sense dificultats la comparació amb la producció doctrinal emanada d'altres contextos plurilingües. Sens perjudici d'aquesta riquesa i varietat, no sembla possible identificar-hi grups o *escoles* a partir de la metodologia emprada o de la concepció de la matèria disciplinària. Hi hauria, més aviat, opinions diverses sobre quina ha de ser la funció i l'abast del dret positiu regulador de la llengua, a banda d'interpretacions no sempre coincidents del dret vigent, o bé estils o maneres de fer diverses, d'acord amb el perfil curricular dels investigadors.

El diagnòstic anterior hauria de variar —tot i que no és l'anàlisi que se'ns demana— si hi inlcoguéssim els autors de la resta de l'Estat, especialment provinents de l'Espanya castellanòfona, que recorren freqüentment a arguments de *constitucionalitat* per impugnar teòricament propostes o desenvolupaments legals relatius al català, ja sigui reactivament o amb una finalitat propositiva de tancament del model lingüístic. Aquestes posicions doctrinals acostumen a exterioritzar visions també diferenciades

sobre la forma territorial de l'Estat, com ha palesat la polèmica entorn de la reforma de l'Estatut d'autonomia de Catalunya de 2006 (Viver, 2006). No és estrany, doncs, que, coincidint amb el trentè aniversari de la Constitució de 1978, la reflexió doctrinal s'orienti a repensar un model lingüístic constitucional desigualitari (Milian (coord.), 2009; Pons, 2010) o es retorni al significat politicojurídic de l'oficialitat de la llengua catalana (Jou, 2009). Des d'un angle distint, el llarg procés que ha conduït l'any 2009 a reconèixer legalment el català a l'Aragó —sense declarar-lo oficial— ha estat precedit de certa reflexió sobre la noció d'oficialitat i la seva relació amb altres estatuts juridicolingüístics (López Susín, 2006). Distinta és la problemàtica vigent al País Valencià, on l'escassa reflexió doctrinal resulta interferida per la política secessionista menada per les institucions polítiques autonòmiques (Ochoa, 2006), i darrerament el dret lingüístic es construeix, valgui l'expressió, a cop de sentència, arran de l'acció jurídica desplegada per les universitats i per l'associació Acció Cultural del País Valencià, principalment.

Diversament, la síntesi de l'evolució juridicodogmàtica en la resta de territoris catalans és dificultada per la menor estructuració del debat relatiu al català, que tendeix a ser absorbit o a difuminar-se en objectes teòrics més amplis. A Andorra, tot i els significatius avenços normatius des de 1991, no han sorgit estudis especialitzats que s'emmarquin en el dret lingüístic. Pel que fa a la Catalunya del Nord, un revulsiu del debat sobre la necessitat d'un estatus jurídic per a les llengües regionals fou l'oposició de França a ratificar, després d'haver-la signada l'any 1999, la Carta de les llengües regionals o minoritàries (per exemple, Woehrling, 2001). Els autors hi denuncien el doble discurs prevalent a França —sostingut per una vasta producció bibliogràfica francòfona— que, alhora que defensa pel món la diversitat lingüística, margina les llengües històricament parlades en el territori propi. No s'albira que la incorporació recent d'aquestes llengües com a patrimoni de França a la Constitució es tradueixi aviat en els consegüents desplegaments legals. Finalment, la situació a l'Alguer és similar, quant a la manca d'un focus juridicodoctrinal propi, sens perjudici de les reflexions generals que incideixen sobre les dificultats d'aplicació de la normativa i el seu desplegament (Caria, 2006), la qual cosa contrasta amb la potent tradició doctrinal italiana sobre les minories culturals i lingüístiques (entre d'altres, Pizzorusso, Carrozza, Piergigli, Poggeschi i Palermo), que estén la seva influència a altres territoris.

3. L'AUTONOMIA DEL DRET LINGÜÍSTIC I LA SEVA RELACIÓ AMB ALTRES DISCIPLINES

Com succeeix en molts altres camps del coneixement, el dret lingüístic primer es *fa* i després es *pensa* unitàriament. Immediatament cal puntualitzar, però, que el desplegament del dret lingüístic entre nosaltres no ha estat el fruit casual d'una dinàmica irreflexiva o de la mera suma d'esforços individuals —alguns certament molt meritoris. Una mostra d'això és la creació, l'any 1983, en el marc de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya, de la *Revista de Llengua i Dret*, que descrivia com a objectius fundacionals l'impuls dels estudis de dret lingüístic —juntament amb el

llenguatge jurídic i la planificació lingüística— i contribuir a formar un planter d'especialistes en aquest àmbit.

La conceptualització del dret lingüístic com a disciplina no s'aferma de manera immediata, sinó només com a decantació d'aquesta trajectòria doctrinal. En el citat manual *Dret lingüístic*, es distingeix l'aproximació anterior a la llengua dels lingüistes (que han desenvolupat, sobretot, el *llenguatge jurídic*, o tecnolecte propi de la llengua en l'àmbit jurídic) i dels sociolingüistes, de l'aproximació de caire jurídic en la qual «la coherència la dóna, doncs, l'objecte tractat, la llengua, i els principis que sobre la matèria recull cada ordenament jurídic» (Vernet (coord.), 2003: 22). Ulteriorment, s'ha precisat que el dret lingüístic no constitueix una branca del dret —de fet, en el seu estudi concorren professors de diferents àrees del dret públic i privat—, però sí que gaudeix d'autonomia disciplinària per l'existència d'unes institucions o principis propis (Milian (coord.), 2009: 73-75).

Malgrat la consolidació i el nivell assolit pels estudis del dret lingüístic en diferents parts de l'Estat espanyol, generalment els plans d'estudis universitaris no tenen en compte la dimensió lingüística en el marc de la teoria general del dret. La introducció del dret lingüístic en les facultats de dret de Catalunya s'ha dut a terme, principalment, a través de la creació d'assignatures optatives o de lliure elecció (Universitat Rovira i Virgili, Universitat de Barcelona, Universitat de Girona i antiga Universitat Abat Oliba), i en un cas de doctorat (Universitat de Barcelona) i en forma de conferències o cicles en d'altres (Universitat Autònoma de Barcelona i algunes universitats valencianes), mentre que es preveu l'estudi obligatori del llenguatge jurídic en alguns casos (Universitat de Barcelona, Universitat Pompeu Fabra). Tanmateix, la compressió de les matèries en els nous ensenyaments de grau, dins l'espai europeu d'ensenyament superior, pot afectar aquests estudis —atesa certa resistència acadèmica a reconèixer les importants implicacions que té l'oficialitat lingüística sobre l'ordenament jurídic (drets distints, obligacions organitzatives per als poders públics, previsió de polítiques de foment, etc.)—, de manera que l'estudi de la disciplina es pot traslladar a màsters amb una temàtica més àmplia.

Pel que fa a la relació del dret lingüístic amb altres disciplines, cal fer referència especialment a la sociolingüística i a la ciència política, en la mesura que aborden més directament les qüestions relacionades amb la *política lingüística*, que abastaria en un sentit ampli la discussió teòrica que versa sobre la posició, la representació i els usos de les llengües en un context social determinat. A diferència d'aquestes disciplines, el jurista se serveix de la metodologia jurídica i de les tècniques d'interpretació o *topoi* per aproximar-se als mandats normatius, com a objecte que condiona la definició del seu espai propi de reflexió sobre el fet lingüístic, que no és ni pròpiament *normativa* (filosofia política) ni es refereix al mer *fet social* (sociolingüística).

Una mirada retrospectiva ens porta a constatar que les tres disciplines esmentades han conviscut bastant pacíficament i amistosa, si bé són força aïllats els treballs conjunts (per exemple, Pons i Vila, 2005) i, en general, ha estat només relativament fluïda la retroalimentació conceptual i analítica mútua. Sense desnaturalitzar la reflexió jurídica, i amb això enllaço ja amb la valoració propositiva final, sembla recomanable

una major flexibilitat metodològica que afavoreixi el treball interdisciplinari i la consideració de les aportacions d'altres *disciplines socials i/o lingüístiques*.⁵ I això molt especialment davant la necessitat de comprendre i d'elaborar discurs i principis teòrics per donar resposta als fenòmens socials i polítics (globalització, integració europea, revisió del model d'estat, noves migracions, tecnologies de la informació i la comunicació, etc.) que afecten la llengua a l'inici del segle XXI.

4. UNA MIRADA CAP AL FUTUR

D'acord amb el que s'ha dit, el balanç dels estudis de dret lingüístic en els territoris de parla catalana ha de ser globalment positiu. En els territoris de l'Estat espanyol on el català és oficial, la doctrina jurídica, mitjançant la creació d'un corpus doctrinal original i força complet, ha contribuït a forjar un model juridicolingüístic propi que, en les seves línies generals, es manté com un marc normatiu adequat de l'acció política i administrativa —quan aquesta es desplega— adreçada a garantir o afavorir l'ús normal de la llengua catalana en un context en què la dualitat bàsica català/castellà està essent matisada tant per les immigracions al·loglotes de l'última dècada com per l'emergència de l'anglès com a llengua franca internacional. Nogensmenys, la resposta del legislador als canvis socials sembla condicionada, en els darrers temps, en part per la presència de conjuntures polítiques que no ho afavoreixen —especialment, per l'impacte de la sentència del Tribunal Constitucional 31/2010, sobre la reforma de l'Estatut català—, i potser també per la necessitat de forjar nous consensos doctrinals —on torna a ser útil el recurs al dret comparat (per exemple, Milian *et al.*, 2008)— sobre les vies possibles d'avenç en el pla normatiu.

Un segon aspecte clau és la internacionalització creixent del debat lingüístic, sota l'efecte de la progressió del dret internacional i del reforçament d'instàncies europees i internacionals que operen com a focus del debat acadèmic i de propagació d'ideologies lingüístiques amb possibles derivacions normatives. Com s'ha constatat, fins avui la doctrina —especialment allí on el català és oficial— s'ha caracteritzat per un compromís o la lleialtat vers l'estudi de la problemàtica jurídica pròpia, sens perjudici de l'obertura a d'altres realitats jurídiques. Tanmateix, la redefinició accelerada dels marcs on es desenvolupa el debat acadèmic —que afecta també la reflexió jurídica— obliga a resituar-nos davant la tensió entre: d'una banda, la participació imprescindible en la formulació de discurs jurídic en l'arena internacional i europea, on s'està desenvolupant gradualment un marc comú europeu de reconeixement de la diversitat lingüística com un valor que cal preservar, que comporta una certa convergència —encara que sigui *relativa*— dels ordenaments estatals (De Witte, 2009), i, d'una altra, l'atenció continuada a les condicions jurídiques idònies perquè la llengua catalana

5. Ens adherim, en aquest sentit, a les consideracions més aprofundides que, des de la sociolingüística, formulava F. Xavier VILA (2004), «Aportacions de les altres ciències socials a la sociolingüística catalana», *Caplletra*, núm. 37, p. 91-154.

mantingui una vitalitat plena en el segle XXI. I tot això, òbviament, essent conscients que el dret no pot abastar el conjunt de dinàmiques socials que incideixen en l'evolució lingüística d'una comunitat.

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

- ALCARAZ, Manuel (1999). *Régimen jurídico de las lenguas en la Comunidad Valenciana*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- ALCARAZ, Manuel; ISABEL, Ferran; OCHOA, Josep (ed.) (2005). *Vint anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*. Alzira: Bromera.
- CARIA, Rafael (2006). «El català a l'Alguer: apunts per a un llibre blanc». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 46 (desembre), p. 29-102.
- COLOM, Bartomeu (1987). «Els principis de la Llei de normalització lingüística a les Illes Balears». *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. 86, núm. 1, p. 47-78.
- CORRETJA, Mercè (1995). *L'acció europea per a la protecció dels drets lingüístics*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya.
- DE WITTE, Bruno (2009). «L'évolution des droits linguistiques (1983-2008)». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 51 (juny), p. 47-61.
- HERAUD, Guy (1973). «Por un derecho lingüístico comparado». *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. 72, núm. 4, p. 846-869.
- HERRERO DE MIÑON, Miguel [et al.] (1999). *Estudis jurídics sobre la Llei de política lingüística*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms; Madrid: Marcial Pons.
- INSTITUT D'ESTUDIS AUTONÒMICS (1994). *La lengua de enseñanza en la legislación de Cataluña*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.
- JOU, Lluís (2009). *L'oficialitat lingüística, un concepte jurídic*. Barcelona: Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya.
- MILIAN, Antoni (1992). *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació: Un estudi comparat: Itàlia, Bèlgica, Suïssa, el Canadà i Espanya*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.
- (2002). «Les formes d'intervenció lingüística i les tècniques jurídiques de protecció de les llengües i dels grups lingüístics en les societats plurilingües: Una llambregada al dret comparat». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 37 (setembre), p. 105-128.
- (2009). «Dels drets lingüístics al dret lingüístic: vint-i-cinc anys d'evolució a Catalunya». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 51 (juny), p. 63-93.
- MILIAN, Antoni [et al.] (2008). *Mundialització, lliure circulació i immigració, i l'exigència d'una llengua com a requisit: El cas del català, llengua oficial en part del territori d'un estat*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.
- MILIAN, Antoni (coord.) (2009). *El plurilingüisme a la Constitució espanyola: Seminari, Barcelona, 18 de març de 2009*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.
- PÉREZ, José Manuel (coord.) (2006). *Estudios sobre el estatuto jurídico de las lenguas en España*. Barcelona: Atelier. [S'inclouen en aquesta obra col·lectiva les aportacions referenciades en el text de López Susín, Ochoa, Pons i Viver]
- PONS, Eva (2010). «Lengua y Constitución». A: VERNET, J. (coord.). *Estudios sobre la reforma de la Constitución Española*. Palma: Institut d'Estudis Autònoms, p. 275-307. (L'Esperit de les Lleis; 8)

- PONS, Eva; VILA, F. Xavier (2005). *Informe sobre la situació de la llengua catalana 2003-2004*. Barcelona: Observatori de la Llengua Catalana.
- PUIG, Lluís M. de (1991). «Debat i elaboració de la Carta Europea de les Llengües». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 16 (desembre), p. 153-172.
- SEGURA, Lluís J. (1984). «Comentario sobre el régimen jurídico lingüístico del Estatuto de Autonomía de las Islas Baleares». *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 8 (gener-abril), p. 235-250.
- SOLÉ I DURANY, Joan Ramon (coord.) (2007). *Legislació lingüística de Catalunya: La llei de política lingüística i altres normes lingüístiques anotades*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. (Legislació Bàsica; 6)
- VERNET, Jaume (1999). «Principios constitucionales y derechos en un estado plurilingüe». A: LUCAS, Francisco Javier de (dir.). *Derechos de las minorías en una sociedad multicultural*. Madrid: Consejo General del Poder Judicial, p. 11-42. (Cuadernos de Derecho Judicial; 11)
- (2005). «Processos de normalització de la llengua catalana». A: ALCARAZ, Manuel; ISABEL, Ferran; OCHOA, Josep (ed.). *Vint anys de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*. Alzira: Bromera.
- VERNET, Jaume (coord.) (2003). *Dret lingüístic*. Valls: Cossetània.
- WOEHLING, Jean-Marie (2001). «Le droit constitutionnel français à l'épreuve des langues régionales». *Revista de Llengua i Dret*, núm. 35 (setembre), p. 79-87.